

بهبود رشد، عملکرد و کارایی مصرف نیتروژن تحت رژیم‌های مختلف نیتروژن در گیاه دارویی مریم‌گلی با کاربرد زئولیت

سعید حضرتی^{۱*}، سارا خوری‌زاده^۱ و امیررضا صادقی بختوری^۱

^۱ گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۸/۱۲)

چکیده

هدررفت نیتروژن از طریق آبخویی، ضمن اینکه موجب آلودگی محیط زیست می‌شود، سبب کاهش کارایی مصرف این عنصر نیز می‌گردد. از این نظر، لازم است روش مدیریتی مناسبی برای مصرف کودهای نیتروژنی به منظور کاهش هدررفت از طریق آبخویی بکار برده شود. مریم‌گلی از مهم‌ترین و اقتصادی‌ترین گیاهان دارویی در بسیاری از کشورهای دنیا است. به منظور بررسی کاربرد زئولیت جهت بهبود رشد، عملکرد و افزایش کارایی مصرف نیتروژن در گیاه دارویی مریم‌گلی آزمایشی به صورت فاکتوریل در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار در سال ۱۳۹۷ اجرا شد. فاکتورهای آزمایش شامل کود نیتروژن (از منبع اوره) در سه سطح (صفر، ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار) و زئولیت در دو سطح (بدون زئولیت و ۱۰ تن زئولیت در هکتار) مورد بررسی قرار گرفت. بیشترین میزان ارتفاع به میزان ۱۹/۹۰ سانتی‌متر، تعداد شاخه جانبی به میزان ۱۹/۸۷ در هر بوته و سطح برگ ۱/۳۸ سانتی‌متر مربع در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت مشاهده شد. کاربرد زئولیت توانست به افزایش عملکرد مریم‌گلی توسط نیتروژن کمک کند، به طوری که بیشترین عملکرد تر و خشک شاخساره در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت به ترتیب به میزان ۱۱۱۴۴ و ۲۹۵۱ کیلوگرم در هکتار به دست آمد. بیشترین میزان نیتروژن خاک و غلظت نیتروژن گیاه به میزان ۰/۱۴ و ۲/۸۲ درصد در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و ۱۰ تن در هکتار زئولیت به دست آمد. بیشترین میزان جذب نیتروژن نیز به میزان ۸۶/۳۰ کیلوگرم در هکتار در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و بیشترین مقدار کارایی مصرف نیتروژن به میزان ۱۱/۵۳ کیلوگرم به ازای هر کیلوگرم در کاربرد ۷۵ کیلوگرم نیتروژن و ۱۰ تن زئولیت به دست آمد. صفات درصد و عملکرد اسانس نیز در اثر متقابل نیتروژن و زئولیت معنی‌دار شدند و بیشترین میزان درصد اسانس ۰/۸۴ درصد و بیشترین میزان عملکرد اسانس ۲۱/۰۲ کیلوگرم در هکتار هر دو در کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و ۱۰ تن در هکتار زئولیت به دست آمد. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان نتیجه گرفت کاربرد زئولیت توانست با جلوگیری از شستشوی نیتروژن خاک و افزایش جذب آن میزان رشد، عملکرد و کارایی مصرف نیتروژن را در گیاه دارویی مریم‌گلی افزایش و از آلودگی آب‌های زیرزمینی جلوگیری و همچنین مصرف انرژی را کاهش دهد.

کلمات کلیدی: اسانس، نیتروژن، زئولیت، مریم‌گلی

مقدمه

کشور ایران با اقلیم‌های متفاوت دارای تنوع گیاهان دارویی زیادی است. یکی از این گیاهان دارویی مهم، مریم‌گلی (*Salvia officinalis* L.) بوده که از اهمیت زیادی در ایران و جهان برخوردار است. با توجه به نیاز صنایع دارویی، غذایی، آرایشی و بهداشتی به این گیاه دارویی به‌عنوان مواد اولیه، تولید آن در کشور در حال گسترش است و در این رابطه، تحقیقات و مطالعات بیشتری به منظور بهبود در عملکرد این گیاه مورد نیاز است (امیدبیگی، ۱۳۸۴؛ Jakovljevic et al., 2019). خاک‌های ایران به‌علت کمبود فعالیت‌های زیستی و ماده آلی، قادر به تأمین نیاز غذایی گیاهان نیستند و به‌منظور رسیدن به میزان عملکرد بهینه معمولاً سالانه مقدار قابل توجهی عناصر غذایی مصرف می‌شود (Melero et al., 2008). در میان مواد غذایی، نیتروژن عمده‌ترین عنصری است که رشدونمو را در سراسر جهان محدود می‌کند و تقاضا برای آن به‌منظور بهبود در رشد و عملکرد گیاهان در حال افزایش است (Mokhtassi et al., 2013). هدرروی نیتروژن علاوه بر آثار منفی بر محیط زیست، به‌ویژه تهدید سلامتی انسان، و تحمیل مشکلات اقتصادی ناشی از افزایش شدید هزینه کودهای شیمیایی به کشاورزان، سبب شده است که کارآیی این نهاد ارزشمند نیز کاهش یابد (Moll et al., 1982; Good and Beatty, 2011; Badr et al., 2012). تعیین مقدار بهینه منابع در اکوسیستم‌های کشاورزی، علاوه بر کاهش هزینه‌های تولید و حفظ منابع باعث کاهش آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از مصرف بی‌رویه این منابع می‌شود و دستیابی به کشاورزی پایدار تسهیل می‌کند (Mahajan et al., 2012).

تکنیک‌های مختلفی به‌منظور کاهش آب‌شویی و افزایش کارآیی مواد غذایی به‌ویژه نیتروژن مورد ارزیابی قرار گرفته که از آن جمله می‌توان به زئولیت اشاره کرد که با توجه به خصوصیات منحصر به فردشان می‌توانند به‌طور مؤثری در کشاورزی مورد استفاده قرار بگیرند (Jakkula and Wani, 2018; Kennedy, 2020). زئولیت‌ها یا غربال‌های مولکولی، بلورهای سه بعدی آلومیناسیلیکات با ساختمان داخلی متخلخل

هستند که قابلیت تبادل و جذب کاتیونی دارند. پدیده تبادل یونی بدون تغییر در ساختار زئولیت انجام می‌گردد؛ زیرا اسکلت ساختاری زئولیت شامل کانال‌ها و حفره‌هایی است که کاتیون‌ها و مولکول‌های آب در آن‌ها جای گرفته و تحرک این کاتیون‌ها هیچ گونه تغییری در شبکه ساختاری آن ایجاد نمی‌کند (Margeta et al., 2013؛ خاشعی‌سیوکی و احمدی، ۱۳۹۴). زئولیت‌ها قادر هستند تا ۶۰ درصد حجم خود، آب جذب کنند. این توانایی ناشی از تخلخل بالای آن‌هاست که از ساختمان بلوری آن‌ها نشأت می‌گیرد. مشخص شده است که کاربرد زئولیت، ثابت‌ماندن مخزن آب در منطقه ریشه در طول دوران خشکی را تضمین کرده و به انتشار افقی آب در خاک کمک می‌کند (Jakkula and Wani, 2018; Kennedy, 2020).

جذب انتخابی و آزادسازی کنترل‌شده عناصر غذایی از زئولیت باعث می‌شود در صورت انتخاب نوع صحیح زئولیت مصرفی، هنگامی که این مواد به‌عنوان اصلاح‌کننده به خاک اضافه می‌شوند، از طریق افزایش فراهمی طولانی‌مدت آب و عناصر غذایی به بهبود رشد گیاه کمک می‌کنند (Ahmed et al., 2010). زئولیت علاوه بر بهبود تعادل آب در خاک، در بهینه‌سازی مصرف نیتروژن و کاهش مصرف کودهای نیتروژنه در تولید محصولات زراعی نقش دارد. همچنین کاهش میزان آب‌شویی نیتروژن، در حفظ محیط‌زیست بسیار حائز اهمیت است (Nur Aainaa et al., 2018).

مطالعات متعددی در زمینه کاربرد زئولیت در خاک به منظور بهبود کارآیی مصرف نیتروژن صورت گرفته است، در بررسی روی برنج، کاربرد نیتروژن به‌همراه زئولیت منجر به افزایش محتوای پروتئین دانه و کارآیی بازیافت نیتروژن شده است. براساس این نتایج که منجر به نگهداشت بیشتر نیتروژن در خاک تحت کاربرد زئولیت شده، کیفیت عملکرد دانه، کارآیی مصرف نیتروژن و کارآیی بازیافت نیتروژن در کاربرد ۸ تن زئولیت در هکتار و ۸۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار و بیشتر بهبود یافته بود (Sepaskhah and Barzegar, 2010). نتایج تحقیقی نشان داد که مخلوط‌کردن کامل زئولیت با خاک در

روی گیاه دارویی مریم‌گلی صورت نگرفته است و از طرفی با توجه به مصرف بی‌رویه کود نیتروژن در کشاورزی ایران و افزایش آلودگی آب و خاک هدف از مطالعه حاضر ارزیابی کاربرد زئولیت به‌منظور بهبود رشد، عملکرد و افزایش بهره‌وری نیتروژن گیاه دارویی مریم‌گلی در خاک‌های نسبتاً فقیر است.

مواد و روش‌ها

آزمایشی در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان با با عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۸۱ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۴۵ درجه و ۹۳ دقیقه شرقی، در ارتفاع ۱۳۱۸/۸ متری از سطح دریای آزاد در سال ۱۳۹۷ اجرا شد. براساس مطالعات هواشناسی محل اجرای آزمایش از نظر اقلیمی جز مناطق خشک و نیمه‌خشک محسوب می‌شود. آزمایش به‌صورت فاکتوریل در قالب طرح بلوک‌های کاملاً تصادفی در سه تکرار انجام گرفت که فاکتورهای مورد مطالعه در این آزمایش شامل کود نیتروژن (از منبع اوره) در سه سطح (صفر، ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار) و زئولیت در دو سطح (بدون زئولیت و ۱۰ تن زئولیت در هکتار) بودند.

عملیات تهیه زمین شامل شخم، دو دیسک عمود بر هم، ایجاد نهرها و کرت‌بندی در اواخر فروردین‌ماه صورت پذیرفت و زمین مورد استفاده در این مطالعه در پاییز فصل قبل به‌صورت آیش بود. هر کرت دارای چهار ردیف کاشت به فاصله ردیف ۶۰ سانتی‌متر، فاصله بین هر بوته ۳۰ سانتی‌متر و به طول سه متر بود. علاوه بر این بین هر کرت با کرت مجاور یک پشته به‌صورت نکاشت در نظر گرفته شد. آنالیز خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک و زئولیت مورد استفاده در جدول ۱ و ۲ ارائه شده است. با توجه به میزان فسفر و پتاسیم بالاتر از حد مطلوب براساس آنالیز خاک قبل از آزمایش، کودهای شیمیایی فسفر و پتاسیم به خاک اضافه نگردید.

یک روز قبل از تاریخ کاشت پس از ایجاد جوی و پشته‌ها، زئولیت توزین و به میزان مورد نظر در کرت‌ها پخش گردید و

گیاه ذرت می‌تواند به حفظ NH_4^+ کمک کرده و کارایی مصرف نیتروژن را بهبود بخشد (Anthony Ippolito *et al.*, 2011). نتایج مطالعاتی روی گیاه برنج نشان داد که کاربرد زئولیت به‌طور معنی‌داری عملکرد دانه، کارایی مصرف آب و جذب نیتروژن کل را افزایش و به‌مقدار ناچیزی مصرف آب را کاهش داد (Zheng *et al.*, 2018). مطالعات غلامحسینی و همکاران (۱۳۸۸) نشان داد که برای تولید آفتابگردان در خاک‌های شنی فقیر کاربرد ترکیبی از زئولیت، کود کمپوست و کود شیمیایی نیتروژن برای اطمینان از عملکرد دانه (اهمیت زراعتی) و برای حفاظت از خاک و آب از آبهویی نیتروژن (اهمیت اقتصادی و محیطی) توصیه شده است و نتیجه گرفتند که آبهویی نیتروژن با کاربرد زئولیت کاهش و نیتروژن در دسترس گیاه افزایش یافته است و درنهایت باعث افزایش کارایی مصرف نیتروژن می‌شود.

در مطالعه‌ای توسط Wu و همکاران در سال (۲۰۱۹a) روی برنج مشاهده شد کاربرد نیتروژن به‌طور قابل توجهی میزان عملکرد دانه و جذب نیتروژن را افزایش داد و منجر به کاهش هزینه‌ها و افزایش تولید شد، در مطالعه دیگری کاربرد زئولیت تحت تنش خشکی میزان مقاومت به تنش خشکی، و جذب و کارایی مصرف نیتروژن را به‌طور معنی‌داری افزایش داد (Wu *et al.*, 2019b). در مطالعه‌ای کاربرد زئولیت در خاک‌های اسیدی توانست خصوصیات فیزیکی خاک را بهبود و کارایی مصرف عناصر غذایی در گیاه ذرت را افزایش داد (Nur Aainaa *et al.*, 2018). در بررسی دیگری در گیاه برنج که توسط Wulandari و همکاران (۲۰۱۹) نشان داده شده که ترکیبی از اوره و زئولیت باعث افزایش ظرفیت تبادل کاتیونی شده اما تفات معنی‌داری بین آن‌ها وجود نداشته است. در حالیکه تأثیر معنی‌داری روی ارتفاع گیاه، تعداد پنجه‌ها و وزن خشک کانوبی گذاشته است. استفاده از کود اوره و زئولیت همراه با هم تأثیر بیشتری نسبت به کاربرد کود اوره بدون زئولیت گذاشته است.

با توجه به اینکه تا به حال تحقیقی در زمینه کاربرد زئولیت در کاهش آبهویی نیتروژن و افزایش کارایی مصرف نیتروژن

جدول ۱- خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک مزرعه آزمایش

هدایت	ازت کل	درصد	فسفر	پتاسیم	روی	مس	آهن	منگنز	
بافت خاک	الکتریکی	کربن آلی	قابل جذب	(mg.kg ⁻¹)					
(dS.m ⁻¹)	(%)								
لومی-شنی	۵/۵۵	۰/۱۰	۱/۱۵	۲۸/۵۰	۸۲۰	۰/۵۲	۰/۵۴	۱/۲۰	۳

جدول ۲- خصوصیات فیزیکی و شیمیایی زئولیت مورد استفاده

CaO	MgO	Na ₂ O	K ₂ O	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	Cl	Fe ₂ O ₃	MnO	TiO ₂
%											
۲/۳	۰/۱	۱/۰۸	۳	۱۲/۰۲	۶۵	۰/۰۱	-	-	۱/۵	۰/۰۴	۰/۰۳

CEC= 200 meq/100 g

حاشیه در مرحله برداشت ۱۰ گیاه به صورت تصادفی از هر کرت انتخاب شده، تعداد شاخه جانبی شمارش و ارتفاع گیاه، قطر گیاه و طول و عرض برگ با استفاده از خطکش و سطح برگ به روش (اندازه‌گیری شاخص سطح برگ به روش وزنی) اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری عملکرد ماده خشک پس از اینکه گیاهان از سطح خاک کف‌بر شدند، در داخل پلاستیک‌هایی قرار گرفته و به آزمایشگاه منتقل شدند. پس از توزین عملکرد ماده تر، نمونه‌ها در سایه و هوای آزاد در شرایط سایه خشک شده و عملکرد ماده خشک گیاه نیز مورد محاسبه قرار گرفت.

اندازه‌گیری اسانس: برای استخراج اسانس ۵۰ گرم نمونه خشک شده (شاخساره) با استفاده از روش تقطیر با آب و توسط کلونجر صورت گرفت. اسانس به دست آمده توسط سولفات سدیم خشک و به دقت توزین گردید در پایان اندازه‌گیری درصد اسانس انجام گردید. عملکرد اسانس نیز براساس حاصلضرب درصد اسانس و عملکرد ماده خشک شاخساره محاسبه شد.

اندازه‌گیری نیتروژن گیاه و خاک: برای اندازه‌گیری عنصر نیتروژن موجود در پیکره گیاه و خاک نمونه‌های گیاهی و خاک از هر کرت به طور تصادفی تهیه شد. نمونه‌ها را پس از خشک کردن، نهایتاً توسط روش هضم با اسید سولفوریک، سالیسیلیک اسید، و آب اکسیژنه عصاره آن‌ها تهیه و برای اندازه‌گیری

تا عمق ۲۰ سانتی‌متری با خاک مخلوط شد. جهت اعمال تیمار نیتروژن برای کرت‌های مربوطه با توجه به نیاز کودی گیاه مریم‌گلی (به مقدار ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار) محاسبه که در سه مرحله پس از کاشت اعمال شد.

آبیاری مزرعه به روش کرتی انجام شد. جدول زمان‌بندی آبیاری واحدهای آزمایشی براساس روش تغییرات درصد حجمی رطوبت خاک در عمق توسعه ریشه انجام گرفت. در این آزمایش آبیاری زمانی صورت گرفت که ۳۰ درصد رطوبت قابل استفاده در عمق صفر تا ۳۰ سانتی‌متری خاک توسط گیاه و یا در اثر تبخیر از سطح خاک تخلیه گردید.

نشاهای مریم‌گلی (تهیه شده از شرکت زرین گیاه ارومیه) در تاریخ ۱۵ اردیبهشت به صورت جوی و پشته کشت شدند. عملیات وجین علف‌های هرز در سه مرحله و به صورت دستی انجام شد. قبل از برداشت نهایی برای سنجش صفات فیزیولوژیکی نمونه برداری انجام شد. به منظور تعیین اثر تیمار-های مورد بررسی بر درصد و عملکرد اسانس در هر کرت دو ردیف کناری و ۰/۵ متر از ابتدا و انتهای چهار ردیف کاشت در هر واحد آزمایش به عنوان حاشیه کنار گذاشته شدند. همچنین بوته‌های مریم‌گلی در تاریخ ۲۰ شهریور برداشت شده و در سایه به مدت دو هفته خشک شدند.

اندازه‌گیری صفات مورفولوژیک و عملکرد ماده خشک:

برای اندازه‌گیری صفات مورفولوژیک با در نظر گرفتن اثر

به‌دست آمد، اما بیشترین تأثیر زئولیت روی تعداد شاخه‌های جانبی در کاربرد ۷۵ کیلوگرم نیتروژن حاصل شد (جدول ۴). همچنین نتایج نشان داد کاربرد همزمان نیتروژن و زئولیت تأثیر قابل توجهی در شاخص سطح برگ گیاه دارویی مریم‌گلی داشت، به‌طوری‌که با افزایش میزان نیتروژن و کاربرد زئولیت افزایش چشمگیری در سطح برگ رخ داد براساس نتایج بیشترین و کمترین شاخص سطح برگ به میزان ۱/۳۸ و ۰/۵۶ سانتی‌مترمربع به‌ترتیب در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار عدم‌کاربرد نیتروژن و زئولیت به‌دست آمد (جدول ۴).

در تیمار نیتروژن بیشترین قطر تاج ۲۳/۵۵ و کمترین ۲۱ سانتی‌متر به‌ترتیب در سطح ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن و عدم کاربرد نیتروژن به‌دست آمد اما بین ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد (شکل ۱)، در تیمار زئولیت بیشترین و کمترین قطر تاج ۲۳/۱۰ و ۲۱/۹۴ سانتی‌متر به‌ترتیب در سطح ۱۰ تن در هکتار و بدون کاربرد زئولیت به‌دست آمد (شکل ۱).

فراوانی نیتروژن تا زمانی که سایر عوامل محیطی و گیاهی محدودکننده نباشند، منجر به تحریک رشد رویشی گیاه می‌شود (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۱). نیازهای کودی به‌خصوص نیتروژن، از جمله مهم‌ترین عواملی بوده که بر رشد و تولید اثر می‌گذارند. عدم کاربرد کود نیتروژن، نمو فیزیولوژیکی مراحل رویشی را به تأخیر انداخته و نیز سرعت گسترش و دوام سطح‌برگ را کاهش می‌دهد که در این شرایط راندمان استفاده از نور خورشید نیز کاهش می‌یابد ولی استفاده از نیتروژن به مقدار مناسب عکس نتایج فوق را شامل می‌شود (جباری و همکاران، ۱۳۸۸). از نتایج این بررسی می‌توان چنین استنباط کرد که با فراهم‌نمودن بهتر نیتروژن در محیط ریشه در طول فصل رشد گیاه توسط زئولیت، منجر به بهبود رشدونمو و در نتیجه افزایش صفات مورفولوژیک از قبیل ارتفاع، تعداد شاخه‌های جانبی و سطح برگ شده است. در تحقیقی روی نعنای کاربرد نیتروژن شاخص سطح برگ را افزایش داده است (Singh et al., 1989). در بررسی دیگری روی دو گونه نعنای

نیتروژن مورد استفاده قرار گرفت و میزان نیتروژن کل با استفاده از تیتراسیون بعد از تقطیر به کمک دستگاه کج‌لدال مورد اندازه‌گیری قرار گرفت (Novozamsky et al., 1974).

کارایی مصرف نیتروژن: جهت تعیین کارایی مصرف نیتروژن از رابطه $NUTE (g\ fgn^{-1}) = LYLDf / LNYf$ استفاده شد (Chen et al., 2010).

NUTE، LYLDf و LNYf به‌ترتیب کارایی مصرف نیتروژن (کیلوگرم بوته خشک بر کیلوگرم نیتروژن، تفاوت عملکرد محصول در کرت کود داده شده و کرت شاهد و میزان نیتروژن مورد استفاده در هکتار هستند).

به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از برنامه آماری SAS نسخه ۹/۲ استفاده شد. قبل از تجزیه و تحلیل و نرمال‌کردن داده‌ها، نسبت به تجزیه و تحلیل آن‌ها اقدام گردید. برای مقایسه میانگین تیمارها از آزمون LSD در سطح احتمال پنج درصد استفاده شد.

نتایج و بحث

صفات مورفولوژیک: تجزیه واریانس (جدول ۳) نشان داد که صفت ارتفاع، تعداد شاخه جانبی و شاخص سطح برگ تحت تأثیر اثر متقابل نیتروژن و زئولیت قرار گرفتند ولی صفت قطر تاج فقط تحت تأثیر اثرات اصلی نیتروژن و زئولیت قرار گرفت.

نتایج مقایسه میانگین نشان داد بیشترین و کمترین ارتفاع بوته در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار عدم‌کاربرد نیتروژن و زئولیت، به‌ترتیب به میزان ۱۹/۹۰ و ۱۵/۲۳ سانتی‌متر به‌دست آمد، در هر سطح نیتروژن کاربرد و عدم‌کاربرد زئولیت تأثیری بر ارتفاع گیاه نداشت اما با تغییر در مقدار نیتروژن تفاوت‌ها معنی‌دار شد (جدول ۴). نتایج نشان داد با افزایش میزان نیتروژن و زئولیت بر تعداد شاخه‌های جانبی افزوده شد، به‌طوری‌که بیشترین و کمترین تعداد شاخه جانبی به میزان ۱۹/۸۷ و ۱۴ در هر بوته به‌ترتیب در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار عدم‌کاربرد نیتروژن و زئولیت

جدول ۳- تجزیه واریانس صفات مورفولوژیک مریم‌گلی تحت تأثیر نیتروژن و زئولیت

میانگین مربعات				درجه آزادی	منابع تغییرات
شاخص سطح برگ	قطر تاج	ارتفاع بوته	تعداد شاخه جانبی		
۰/۱۲ ^{ns}	۰/۲۸ ^{ns}	۰/۳۵ ^{ns}	۱۱/۲۶ ^{**}	۲	بلوک
۰/۸۲ ^{**}	۳/۵۸ [*]	۲۴/۶۰ ^{**}	۹/۸۴ ^{**}	۲	نیتروژن
۰/۶۶ [*]	۰/۵۳ [*]	۲۴/۹۶ ^{**}	۱۱/۶۴ [*]	۱	زئولیت
۰/۱۹ [*]	۰/۸۳ ^{ns}	۰/۹۴ [*]	۴/۹۲ [*]	۲	نیتروژن × زئولیت
۰/۰۶	۰/۵۱	۰/۸۹	۱/۴۲	۱۰	خطا
۲۴/۸۶	۹/۵۴	۴/۴۶	۶/۱۹	-	ضریب تغییرات (درصد)

ns، * و **: به ترتیب غیر معنی‌دار، معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

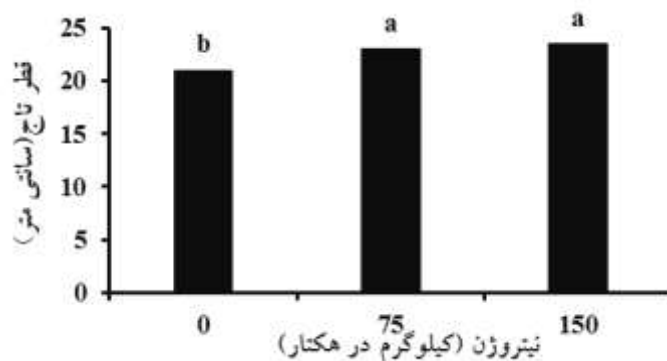
جدول ۴- مقایسه میانگین صفات مورفولوژی مریم‌گلی تحت تأثیر نیتروژن و زئولیت

شاخص سطح برگ	قطر تاج (سانتی‌متر)	ارتفاع (سانتی‌متر)	تعداد شاخه جانبی در هر بوته	تیمار	
				سطوح زئولیت (تن در هکتار)	نیتروژن (کیلوگرم در هکتار)
۰/۵۶ ^c	۱۹/۷۸ ^{ab}	۱۵/۲۳ ^e	۱۴/۰۰ ^d	صفر	صفر
۰/۷۵ ^{bc}	۲۲/۲۲ ^a	۱۶/۴۰ ^{ed}	۱۵/۸۰ ^c	۱۰	صفر
۱/۰۸ ^{ab}	۲۲/۳۳ ^a	۱۷/۱۳ ^{cd}	۱۶/۲۷ ^c	صفر	۷۵
۱/۳۳ ^a	۲۳/۶۳ ^a	۱۸/۲۷ ^{bc}	۱۸/۱۰ ^b	۱۰	۷۵
۰/۹۲ ^b	۲۳/۷۲ ^a	۱۸/۶۳ ^{ab}	۱۹/۳۳ ^{ab}	صفر	۱۵۰
۱/۳۸ ^a	۲۳/۳۸ ^a	۱۹/۹۰ ^a	۱۹/۸۷ ^a	۱۰	۱۵۰

میانگین‌های دارای حروف مشابه در هر ستون نشان‌دهنده عدم اختلاف معنی‌دار در سطح ۵ درصد براساس آزمون LSD است.

وزن تر و خشک شاخساره: نتایج جدول تجزیه واریانس نشان داد که صفات وزن تر و خشک شاخساره مریم‌گلی تحت تأثیر اثر متقابل نیتروژن و زئولیت قرار گرفت (جدول ۵). براساس جدول مقایسه میانگین بیشترین عملکرد تر و خشک اندام هوایی گیاه مریم‌گلی در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن با ۱۰ تن زئولیت به ترتیب ۱۱۱۴۴ و ۲۹۵۱ کیلوگرم در هکتار به دست آمد که در مقایسه با تیمار شاهد به ترتیب ۴۸ و ۴۰ درصد بیشتر بود. در همه سطوح نیتروژن کاربرد زئولیت توانست به بهبود عملکرد کمک کند به طوری که در تیمار بدون نیتروژن کاربرد زئولیت توانست میزان عملکرد تر و خشک اندام هوایی به ترتیب ۱۹ و ۲۲ درصد افزایش دهد، همچنین در تیمار ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن مقدار افزایش عملکرد

گیاهان تیمار شده با ترکیبی از سطوح مختلف نیتروژن+ ورمی کمپوست بیشترین ارتفاع را داشتند (Keshavarz and Modarres sanavy, 2018). در تحقیقی روی گیاه دارویی بادرشبی (Moldavian dragonhead)، مصرف زئولیت بر ارتفاع بوته تأثیر معنی‌داری داشته است (قلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۵). در بررسی حضرتی (۱۳۹۴) مصرف زئولیت منجر به افزایش مقدار صفات مورفولوژیک در تمام مراحل رشد گیاه صبر زرد شده است. از نتایج این بررسی می‌توان چنین استنباط کرد که با فراهم نمودن نیتروژن در محیط ریشه در طول فصل رشد گیاه توسط زئولیت، منجر به بهبود رشد و نمو و در نتیجه افزایش برخی صفات مورفولوژیک مانند ارتفاع و قطر تاج شده است.

شکل ۱- تأثیر کاربرد نیتروژن روی قطر تاج گیاه دارویی مریم‌گلی. حروف مشابه نشان‌دهنده عدم وجود اختلاف معنی‌دار بین تیمارها بر-اساس آزمون LSD است.

جدول ۵- تجزیه واریانس درصد و عملکرد اسانس، وزن تر و خشک شاخساره مریم‌گلی تحت تأثیر کاربرد نیتروژن و ژئولیت

میانگین مربعات				درجه آزادی	منابع تغییرات
وزن خشک شاخساره	وزن تر شاخساره	عملکرد اسانس	درصد اسانس		
۶۷۲۵۹/۹۵ ^{ns}	۷۸۵۱۴۱/۵ ^{ns}	۹۸/۹۰ ^{ns}	۰/۰۸ ^{**}	۲	بلوک
۳۴۴۲۲۱/۲۰ ^{**}	۱۸۸۲۹۷۳۳/۵۴ ^{**}	۷۳/۸۵ ^{**}	۰/۰۲ ^{**}	۲	نیتروژن
۷۴۱۱۵۳/۱۲ ^{**}	۱۶۱۲۷۹۸۱/۴۹/۰ ^{**}	۱۲/۵۳ ^{ns}	۰/۰۳ ^{**}	۱	ژئولیت
۲۴۹۰۸۷/۴۷ [*]	۳۳۲۵۱۱۴/۴۳ ^{**}	۳۴/۵۶ [*]	۰/۰۵ [*]	۲	نیتروژن × ژئولیت
۳۱۵۵۲/۰۲	۵۵۷۱۷۳/۰	۳۲/۹۸	۰/۰۱	۱۰	خطا
۴/۴۶	۶/۰۱	۴/۴۸	۱۴/۳۸	-	ضریب تغییرات (درصد)

ns, * و **: به ترتیب غیر معنی‌دار، معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

ژئولیت‌های طبیعی با کودهای شیمیایی می‌تواند به وسیله افزایش قابلیت نگهداری عناصر حاصلخیزی خاک را بهبود بخشیده، افزون بر فراهمی عناصری مانند نیتروژن در نگهداری و در اختیار گذاشتن کاتیون‌هایی مانند کلسیم، منیزیم و عناصر کم مصرف مؤثر باشند. براساس نتایج این تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که مصرف کانی ژئولیت با نگهداری آب و نیتروژن و آزادسازی تدریجی آن‌ها در طول دوره رشد مریم‌گلی باعث افزایش عملکرد این گیاه گردیده است (Bernardi et al., 2016).

در آزمایشی روی گیاه بادرشبی میزان وزن تر در تیمارهای چهارگانه ژئولیت افزایش یافته که این افزایش نسبت به سایر تیمارها معنی‌دار بوده است. به طوری که با افزایش میزان ژئولیت

تر و خشک شاخساره با کاربرد ژئولیت افزایش قابل توجهی نسبت به ۷۵ کیلوگرم در هکتار داشت (جدول ۶).

دسترسی گیاه به آب و عناصر غذایی کافی، به خصوص نیتروژن از طریق تأثیر بر تقسیم و بزرگ شدن سلول‌ها که در نتیجه در افزایش اجزای رشد رویشی بسیار مؤثر است. همچنین به نظر می‌رسد با افزایش نیتروژن مصرفی، آسمیلاسیون آمونیاک باعث افزایش رشد برگ و سپس افزایش شاخص سطح برگ می‌شود. افزایش شاخص سطح برگ با افزایش فتوسنتز خالص مرتبط است که در نهایت باعث افزایش وزن تر و خشک گیاه می‌شود. اساساً بین تأمین نیتروژن و افزایش تولید ماده تر و خشک گیاهی رابطه نزدیکی وجود دارد (راهداری، ۱۳۹۰). تحقیقات نشان داده ترکیب

جدول ۶- مقایسه میانگین عملکرد مریم‌گلی تحت تأثیر تیمار نیتروژن و ژئولیت

تیمار	سطوح ژئولیت (تن در هکتار)	وزن تر شاخساره	وزن خشک شاخساره	عملکرد اسانس	
				کیلوگرم در هکتار	کیلوگرم در هکتار
نیتروژن	صفر	۵۷۸۴ ^c	۱۷۵۴/۷ ^c	۷/۷۶ ^c	۱۰/۴۶ ^{bc}
نیتروژن	۱۰	۷۴۵۲ ^{bc}	۲۱۶۸ ^{bc}	۱۵/۲۳ ^{ab}	۱۳/۱۰ ^{bc}
۷۵	صفر	۸۳۶۱ ^b	۲۴۴۱/۱ ^{ab}	۱۶/۳۵ ^{ab}	۲۱/۰۲ ^a
۷۵	۱۰	۹۰۷۱ ^{ab}	۲۴۶۹/۶ ^{ab}		
۱۵۰	صفر	۹۳۴۵ ^{ab}	۲۵۶۵/۱ ^{ab}		
۱۵۰	۱۰	۱۱۱۴۴ ^a	۲۹۵۱/۲ ^a		

میانگین‌های دارای حروف مشابه در هر ستون نشان دهنده عدم اختلاف بین تیمارها بر اساس آزمون LSD می‌باشد.

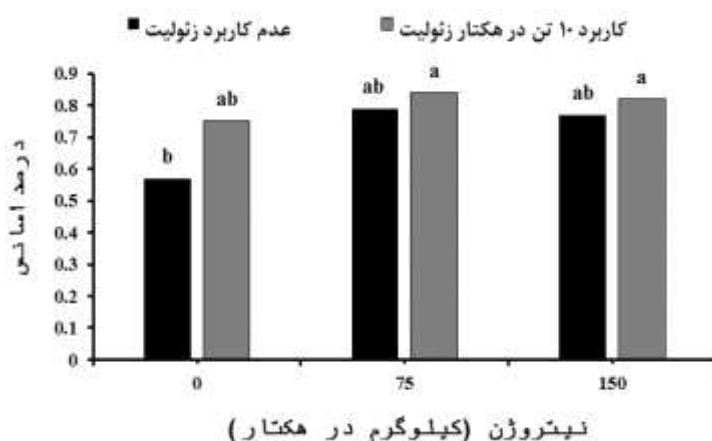
کاربرد ۱۰ تن در هکتار ژئولیت و تیمار عدم کاربرد نیتروژن و بدون ژئولیت به ترتیب ۲۱/۰۲ و ۷/۷۶ کیلوگرم در هکتار به دست آمد، در تیمار کاربرد ۷۵ کیلوگرم نیتروژن در هکتار تفاوت معنی‌داری با کاربرد ژئولیت در عملکرد اسانس مشاهده نشد اما در تیمار ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار کاربرد ژئولیت عملکرد اسانس را ۲۳ درصد افزایش داد (جدول ۶). ژئولیت با افزایش نگهداشت نیتروژن و افزایش کارایی این عنصر در فتوسنتز و تولید سطح سبز نقش به‌سزایی ایفا می‌نمایند که افزایش رشد را به دنبال خواهد داشت (Nakhli et al., 2017). در این میان کاربرد ژئولیت باعث نگهداشت آب و نیتروژن و در اختیار گذاشتن تدریجی آن در طول فصل رشد به گیاه بوده در نتیجه باعث افزایش ماده خشک و متعاقباً اسانس بوته شده است.

در سایر مطالعات نیز کاربرد نیتروژن روی درصد و عملکرد اسانس تأثیر مثبتی داشته است. در تحقیقی روی گیاه نعنا دشتی (*Mentha spicata* L.) عملکرد اسانس در کاربرد ۲۲۵ میلی‌گرم در لیتر نیتروژن افزایش یافته است (Chrysargyris et al., 2017). در بررسی دیگری روی شوید کاربرد ۴۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن برای دستیابی به حداکثر اسانس مؤثر بوده است (مددی بناب و همکاران، ۱۳۹۱). در تحقیقی روی گیاه ریحان بیشترین درصد اسانس و عملکرد اسانس تحت تأثیر کاربرد مصرف ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار

به حداکثر مقدار، وزن تر هر بوته به‌طور معنی‌داری افزایش یافته است (قلی‌زاده، ۱۳۸۳). در تحقیقی دیگر، اثر متقابل ژئولیت و تنش کم آبی گیاه بادرنشبی بالاترین ماده خشک در کاربرد ۲ گرم ژئولیت در کیلوگرم خاک توأم با ۵۰ درصد تخلیه رطوبت به دست آمده است (قلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۵). در تحقیقات دیگری توسط صالحی (۱۳۸۹) روی گیاه بابونه، غلامحسینی و همکاران (۱۳۸۸) روی گیاه ذرت، محراب و همکاران (۱۳۹۳) روی گیاه گندم، Wu و همکاران (۲۰۱۹) روی گیاه برنج و Karami و همکاران (۲۰۲۰) روی گیاه تاج خروس انجام شده افزایش عملکرد در این گیاهان را در اثر کاربرد همزمان ژئولیت و نیتروژن گزارش کردند.

درصد و عملکرد اسانس: جدول تجزیه واریانس نشان داد که اثر متقابل نیتروژن و ژئولیت بر درصد و عملکرد اسانس مریم‌گلی معنی‌دار بود (جدول ۵). جدول مقایسه میانگین نشان داد که بیشترین و کمترین درصد اسانس در تیمار ۷۵ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و کاربرد ۱۰ تن در هکتار ژئولیت و تیمار عدم کاربرد نیتروژن و بدون ژئولیت به ترتیب ۰/۸۴ و ۰/۵۷ درصد به دست آمد، درصد اسانس با کاربرد ژئولیت نسبت به کاربرد نیتروژن بیشتر تحت تأثیر قرار گرفت به طوری که با کاربرد ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن تفاوت معنی‌داری در درصد اسانس مشاهده نشد (شکل ۲). همچنین بیشترین و کمترین عملکرد اسانس در تیمار ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و

شکل ۲- تأثیر کاربرد همزمان نیتروژن و زئولیت روی درصد اسانس گیاه دارویی مریم‌گلی. حروف مشابه نشان‌دهنده عدم وجود اختلاف معنی‌دار بین تیمارها بر اساس آزمون LSD است.

اثر دارند (Barra et al., 2009). در این آزمایش نیز مشخص شد که کاربرد کود نیتروژن و زئولیت باعث افزایش میزان اسانس خواهد شد به طوری که کاربرد زئولیت در همه سطوح نیتروژن حتی در تیمار عدم کاربرد نیتروژن باعث افزایش درصد اسانس شد اما تفاوت معنی‌داری بین تیمارهای بدون زئولیت با کاربرد نیتروژن مشاهده نشد، ممکن است کود نیتروژن و زئولیت با تأثیر مستقیم و غیرمستقیم که بر فرآیند فتوسنتز دارد در جهت تأمین اسکلت کربنی و سوسترای مورد نیاز برای بیوسنتز متابولیت‌های ثانویه فعالیت کرده و به طبع آن افزایش درصد اسانس و عملکرد را در پی خواهد داشت.

اما افزایش درصد و عملکرد اسانس در این پژوهش ممکن است به دلیل تغییر در بیوسنتز اسانس تحت شرایط تیماری خاص و افزایش سطح برگ‌ها باشد که می‌تواند دلیل تجمع بیشتر غدد ترشحی اسانس در مقایسه با برگ‌های سایر گروه‌های تیماری باشد و به دلیل افزایش بیوماس و درصد اسانس در واحد سطح، منجر به افزایش میزان اسانس در هکتار شد. زئولیت با افزایش نگهداشت نیتروژن و افزایش کارایی این عنصر در شرایط فتوسنتز و تولید سطح سبز، نقش به‌سزایی ایفا می‌نماید که افزایش رشد را به دنبال خواهد داشت (Nakhli et al., 2017). در این میان کاربرد زئولیت باعث نگهداشت آب و نیتروژن و در اختیار گذاشتن تدریجی آن در طول فصل رشد به گیاه بوده در نتیجه باعث افزایش ماده خشک

نیتروژن در هکتار قرار گرفته است (پازکی و همکاران، ۱۳۹۰). در اثر متقابل آبیاری و نیتروژن در گیاه شویید بر درصد اسانس بذر، بیشترین درصد اسانس بذر در کاربرد ۴ درصد وزنی ورمی‌کمپوست و هر ۴ روز آبیاری و کمترین درصد در هر ۴ روز آبیاری و کاربرد ۰/۲۵ درصد وزنی زئولیت مشاهده شده است (نجف‌زاده، ۱۳۹۳). در تحقیقی روی گیاه بادرشبی درصد اسانس با کاربرد زئولیت افزایش معنی‌داری یافته است (قلی‌زاده، ۱۳۸۳). البته می‌توان گفت مصرف نیتروژن از طریق تولید مواد فتوسنتزی برای افزایش سطح برگ و تولید بیشتر ترکیبات اولیه و افزایش تعداد غدد ترشحی اسانس کمک می‌کند (Marotti et al., 2004). در مطالعه‌ای که توسط قلی‌زاده و همکاران (۱۳۸۵) روی بادرشبی انجام شد، مصرف زئولیت بر درصد اسانس تأثیر معنی‌داری داشت. مصرف ۲ گرم زئولیت در کیلوگرم خاک توأم با ۵۰ درصد تخلیه رطوبت خاک بالاترین درصد اسانس (۲ درصد) را حاصل نموده است. در تحقیقی روی شویید کمترین عملکرد اسانس در ۰/۲۵ درصد وزنی زئولیت مشاهده شده است (نجف‌زاده، ۱۳۹۳).

اگر چه تولید اسانس گیاهی تحت تأثیر فرآیندهای ژنتیکی است، ولی سنتز آن‌ها به‌طور بارزی تحت تأثیر عوامل محیطی قرار می‌گیرد. عوامل محیطی مختلفی چون نوع خاک و میزان و نوع تغذیه معدنی بر درصد و عملکرد اسانس گیاهان داورویی

و متعاقباً محتوی اسانس شده است. از آنجا که عملکرد اسانس تابع درصد اسانس و عملکرد بخش هوایی گیاه است و مهم‌ترین جز عملکرد اسانس عملکرد پیکره رویشی گیاه است، بنابراین اگر چه در شرایط نیتروژن بهینه درصد اسانس افزایش یافته است، با افزایش عملکرد بخش هوایی، عملکرد اسانس افزایش یافت.

غلظت، جذب و کارایی مصرف نیتروژن: جدول تجزیه واریانس (جدول ۷) نشان داد که نیتروژن خاک، غلظت نیتروژن گیاه، جذب و کارایی مصرف نیتروژن تحت تأثیر اثر متقابل نیتروژن و زئولیت قرار گرفتند. جدول مقایسه میانگین نشان داد که در اثر متقابل نیتروژن و زئولیت بیشترین غلظت نیتروژن خاک در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و کمترین نیتروژن خاک در تیمار عدم کاربرد نیتروژن و زئولیت به ترتیب ۰/۱۴ و ۰/۱۱ درصد به دست آمد (جدول ۸). بیشترین و کمترین غلظت نیتروژن گیاه ۲/۸۲ و ۲/۴۴ درصد به ترتیب در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار عدم کاربرد نیتروژن و زئولیت مشاهده شد. در جذب نیتروژن از خاک بیشترین و کمترین میزان ۸۶/۳۰ و ۳۵/۸۷ کیلوگرم در هکتار به ترتیب در تیمار کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار کاربرد بدون نیتروژن و زئولیت به دست آمد. در کارایی مصرف نیتروژن نیز بیشترین و کمترین میزان ۱۱/۵۶ و ۶/۵۳ کیلوگرم به ازای هر کیلوگرم در تیمار کاربرد ۷۵ کیلوگرم در هکتار نیتروژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت و تیمار کاربرد نیتروژن و بدون زئولیت مشاهده شد، در هر دو سطوح ۷۵ و ۱۵۰ کیلوگرم نیتروژن کاربرد زئولیت منجر به افزایش کارایی مصرف نیتروژن شد اما میزان افزایش در تیمار ۷۵ کیلوگرم در مقایسه با ۱۵۰ کیلوگرم ۲۰ درصد بیشتر بود (جدول ۸).

فراهمی و جذب نیتروژن در خاک می‌تواند تحت تأثیر عوامل متعددی از جمله، خصوصیات خاک، میزان نیتروژن خاک و میزان رطوبت خاک قرار بگیرد (Asibi et al., 2019) بنابراین شرایط خاک بر جذب و کارایی مصرف نیتروژن بسیار

تأثیرگذار است. جذب و کارایی مصرف نیتروژن در خاک‌های خشک و با آبشویی بالا کاهش پیدا می‌کند (Nakhli et al., 2017). در مطالعات نشان داده شده که کاربرد زئولیت باعث بهبود خصوصیات فیزیکی خاک، افزایش میزان رطوبت قابل دسترس و در نتیجه باعث افزایش جذب و کارایی مصرف نیتروژن می‌شود (Rakshit et al., 2015). در آزمایش حاضر مشاهده شد کاربرد زئولیت باعث کاهش میزان آبشویی نیتروژن خاک شده است که این کاهش آبشویی باعث افزایش میزان جذب توسط گیاه و در نتیجه افزایش کارایی مصرف نیتروژن گردید. در مطالعه‌ای که روی برنج انجام شده استفاده از زئولیت جذب نیتروژن کل را افزایش داده است (Zheng et al., 2018). در تحقیقی روی گندم کاربرد زئولیت به میزان ۲۰ تن در هکتار کارایی مصرف نیتروژن را افزایش داده است (خورشاهی، ۱۳۹۵). کارایی مصرف نیتروژن، عملکرد محصول زراعی به‌ازای هر واحد نیتروژن قابل دسترس در خاک بوده که شامل دو جز عمده جذب نیتروژن و بهره‌وری نیتروژن می‌شود. کارایی جذب نیتروژن، نسبت میان نیتروژن موجود در زیست‌توده به نیتروژن موجود در خاک است و توانایی گیاه را در جذب نیتروژن قابل دسترس خاک نشان می‌دهد. بهره‌وری میزان عملکرد محصول زراعی به‌ازای هر واحد نیتروژن جذب‌شده است (اکبری و همکاران، ۱۳۹۷). در تحقیق دیگری روی برنج کاربرد زئولیت، نگهداری نیتروژن را در سطح خاک افزایش داده و مانع از آبشویی آن به لایه‌های پایینی خاک شده است (Zheng et al., 2019). در بررسی روی ذرت کاربرد ۷/۵ تن در هکتار زئولیت همراه با ۲۰۰ کیلوگرم در هکتار به‌طور معنی‌داری جذب نیتروژن را نسبت به شاهد افزایش داده است (Ravali et al., 2019).

در آزمایش حاضر آنالیز نیتروژن خاک پس از برداشت محصول نشان داد که کاربرد زئولیت منجر به کاهش آبشویی نیتروژن از طریق ایجاد باند موقت با نیتروژن شده و در زمان بیشتری در اختیار گیاه قرار می‌دهد و از طرفی چون میزان نیاز گیاه به نیتروژن در اوایل دوره رشد گیاه کمتر است در نتیجه با رهاسازی کنترل‌شده میزان جذب را افزایش و آبشویی را

جدول ۷- تجزیه واریانس کارایی و جذب نیتروژن مریم‌گلی تحت تأثیر کاربرد نیتروژن و زئولیت

منابع تغییرات	درجه آزادی	غلظت نیتروژن گیاه	درصد نیتروژن خاک	جذب نیتروژن	کارایی مصرف نیتروژن
بلوک	۲	۰/۰۱ ^{ns}	۰/۰۰۰۰۵*	۳۴/۱۱ ^{ns}	۰/۲۶ ^{ns}
نیتروژن	۲	۰/۰۹**	۰/۰۰۰۰۹**	۱۰۵۴/۰۷**	۴/۴۸*
زئولیت	۱	۰/۱۹**	۰/۰۰۰۰۷**	۱۰۲۱/۳۶**	۲۵/۱۷**
نیتروژن × زئولیت	۲	۰/۰۰۹*	۰/۰۰۰۰۱*	۴۴/۷۳*	۱/۰۱*
خطا	۱۰	۰/۰۰۳	۰/۰۰۰۰۱	۴/۸۰	۱/۰۶
ضریب تغییرات (درصد)	—	۱/۹۸	۳/۱۷	۳/۲۰	۱۴/۵۶

ns, * و **: به ترتیب غیرمعنی‌دار، معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

جدول ۸- مقایسه میانگین اثرات متقابل نیتروژن و زئولیت بر کارایی و جذب نیتروژن مریم‌گلی

تیمار	سطوح	غلظت نیتروژن گیاه	نیتروژن خاک	جذب نیتروژن	کارایی مصرف نیتروژن
نیتروژن (کیلوگرم در هکتار)	زئولیت (تن در هکتار)	درصد		(کیلوگرم در هکتار)	(کیلوگرم به ازای هر کیلوگرم)
صفر	صفر	۲/۴۴ ^d	۰/۱۱ ^d	۳۵/۸۷ ^d	-
۷۵	۱۰	۲/۵۹ ^{bc}	۰/۱۲ ^{cd}	۵۲/۷۴ ^c	-
۱۵۰	صفر	۲/۵۳ ^{cd}	۰/۱۸ ^{ab}	۵۴/۱۰ ^c	۶/۵۳ ^b
	۱۰	۲/۷۱ ^{ab}	۰/۱۳ ^{ab}	۶۸/۶۲ ^b	۱۱/۵۶ ^a
	صفر	۲/۶۸ ^b	۰/۱۳ ^{bc}	۷۴/۴۳ ^b	۷/۴۴ ^b
	۱۰	۲/۸۲ ^a	۰/۱۴ ^a	۸۶/۳۰ ^a	۹/۲۸ ^{ab}

میانگین‌های دارای حروف مشابه در هر ستون نشان‌دهنده عدم وجود اختلاف معنی‌دار بین تیمارها براساس آزمون LSD است.

کاهش میزان کارایی مصرف نیتروژن می‌شود. در واقع علت این پدیده به این دلیل نیست که گیاه زراعی کود نیتروژن را با کارایی کمتری مصرف می‌کند، بلکه علت این است که نقش نیتروژن در حصول عملکرد ماده خشک کم‌رنگ دیده شده است (السادات حسینی و همکاران، ۱۳۹۲). جذب انتخابی و آزادسازی کنترل‌شده عناصر غذایی از زئولیت باعث می‌شود از طریق افزایش فراهمی طولانی‌مدت آب و عناصر غذایی به بهبود رشد گیاه کمک می‌کند (Bernardi et al., 2016). ریشه گیاه مهم‌ترین اندام در جذب آب و مواد غذایی است که باعث تنظیم میزان رشد و به‌طور مستقیم روی عملکرد اندام هوایی و کارایی مصرف نیتروژن می‌شود. در آزمایش حاضر مشاهده

کاهش می‌دهد (Malekian et al., 2011; Gholamhoseini et al., 2012). کاربرد زئولیت به‌دلیل افزایش ظرفیت تبادل کاتیونی خاک و تمایل زیاد آن‌ها (به‌خصوص کلینوپتیلولایت که یکی از کانی‌های گروه زئولیت است) برای جذب و نگهداری نیتروژن می‌تواند نقش مؤثری در کاهش شستشوی نیتروژن و کاهش تصعید آمونیاک داشته باشد (پسندیده، ۱۳۹۲). در بررسی بیان شده که اگر خاک به لحاظ نیتروژن آلی و بیوماس میکروبی غنی باشد، بدون کاربرد نیتروژن عملکرد بالایی به‌دست می‌آید، یا با مصرف مقدار اندکی کود شیمیایی نیتروژن، کارایی بالایی در مصرف نیتروژن مشاهده خواهد شد. در این حالت کاربرد بیشتر کود شیمیایی نیتروژن منجر به

نیترژن با کاربرد زئولیت می‌تواند به دلیل کاهش هدروری نیترژن و بهبود شرایط خاک برای جذب آن و افزایش عملکرد باشد.

نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان داد بیشترین میزان ارتفاع گیاه، شاخص سطح برگ، عملکرد تر و خشک شاخساره و عملکرد اسانس در گیاه دارویی مریم‌گلی با کاربرد ۱۵۰ کیلوگرم نیترژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت به‌دست آمد، به‌طوری‌که با کاربرد زئولیت میزان رشد و عملکرد در همه سطوح نیترژن افزایش قابل توجهی داشت. همچنین کاربرد زئولیت باعث افزایش کارایی مصرف نیترژن گردید به‌طوری‌که بیشترین میزان ۱۱/۵۶ کیلوگرم به‌ازای هر کیلوگرم در تیمار کاربرد ۷۵ کیلوگرم در هکتار نیترژن و ۱۰ تن در هکتار زئولیت مشاهده شد. زئولیت توانسته با نگهداری آب و کود نیترژن و آزادسازی تدریجی آن‌ها در طول فصل رشد در اطراف ریشه، شرایط مناسبی را برای تغذیه و رشد مناسب گیاه دارویی مریم‌گلی فراهم کرده و باعث افزایش جذب و کارایی مصرف نیترژن شود. بنابراین می‌توان با استفاده از زئولیت به‌عنوان یک کانی طبیعی ارزان که در اکثر مناطق کشور به‌وفور یافت می‌شود در خاک‌های مناطق فقیر و همچنین خاک‌هایی که میزان آبشویی عنصر نیترژن بالاست میزان کارایی مصرف نیترژن را افزایش و همچنین از آلودگی آب‌های زیرزمینی کاست.

شد که افزودن زئولیت به خاک باعث بهبود خصوصیات خاک و در نتیجه بهبود رشد ریشه و رهاسازی کنترل‌شده نیترژن گردید و افزایش جذب نیترژن که به‌طور قابل توجهی باعث بهبود رشد و افزایش عملکرد گیاه دارویی مریم‌گلی شد که در نتیجه منجر به افزایش کارایی مصرف نیترژن گردید. افزایش کارایی مصرف نیترژن در گیاهان زراعی نشان‌دهنده این است که چگونه این گیاهان به شکلی مؤثر این عنصر در دسترس را به عملکرد اقتصادی تبدیل می‌کنند.

اگر چه با افزایش کاربرد کود نیترژن عملکرد افزایش یافت ولی توانایی گیاه در جذب نیترژن هم راستا با افزایش در میزان مصرف کود نمی‌باشد، درحقیقت در سطوح بالای کاربرد نیترژن، نیترژن تجمع‌یافته در اندام‌ها هم راستا با مصرف آن نیست، در مقابل زئولیت در بین تیمارهای مورد مطالعه می‌تواند تفاوت موجود در کارایی مصرف نیترژن را بین آن‌ها توجیه کند. در آزمایش حاضر در بالاترین سطح نیترژن کارایی مصرف نیترژن نسبت به سطح ۷۵ کیلوگرم کاهش یافت، دیگر محققان هم نیز به کاهش کارایی مصرف نیترژن در سطوح بالای نیترژن در محصولات مختلف اشاره نمودند (Karami et al., 2020). در آزمایش حاضر افزایش کارایی مصرف نیترژن با کاربرد زئولیت در تیمار ۷۵ کیلوگرم نیترژن ۴۳ درصد و در تیمار ۱۵۰ کیلوگرم نیترژن ۲۰ درصد نسبت به تیمار عدم کاربرد زئولیت مشاهده شده، سایر محققان هم افزایش کارایی مصرف نیترژن با کاربرد زئولیت تا ۶۵ درصد را گزارش کردند (Kavoosi, 2007). به‌نظر می‌رسد دلیل افزایش کارایی مصرف

منابع

- اکبری، ف.، دهمرده، م.، مرشدی، ع.، قنبری، ا. و خرم‌دل، س. (۱۳۹۷) تأثیر سیستم‌های خاکورزی و بقایای گیاهی بر کارایی جذب و مصرف نیترژن در کشت مخلوط ذرت و لوبیا. به‌زراعی کشاورزی ۲۰: ۷۹۹-۷۸۵.
- السادات‌حسینی، ر.، گاشی، س.، سلطانی، ا.، کلاته، م. و زاهد، م. (۱۳۹۲) اثر کود نیترژن بر شاخص‌های کارایی مصرف نیترژن در ارقام گندم (*Triticum aestivum* L.). نشریه پژوهش‌های زراعی ایران ۱۱: ۳۰۶-۳۰۰.
- امیدبیگی، ر. (۱۳۸۴) تولید و فرآوری گیاهان دارویی. جلد دوم، انتشارات طراحان نشر.
- پازکی، ع.، قاضی پیرکوهی، م.، شیرانی راد، ا. ح.، بیگدلی، م. و حبیبی، د. (۱۳۹۰) تغییرات درصد و عملکرد اسانس گیاه دارویی ریحان (*Ocimum basilicum* L.) تحت تأثیر کاربرد مقادیر نیترژن، منیزیم و منگنز. یافته‌های نوین کشاورزی ۶: ۱۶-۵.

پسندیده، م. (۱۳۹۲) تأثیر کاربرد زئولیت در راندمان مصرف کودهای نیتروژنه در کشت ذرت. تحقیقات کاربردی خاک ۱: ۵۹-۴۹. جباری، ر.، امینی‌دهقی، م.، مدرس‌ثانوی، س. ع. م. و کردنائیج، ع. ا. (۱۳۸۸) بررسی روش کاربرد نیتروژن در شرایط نیمه‌خشک و معتدل سرد بر صفات رویشی و ترکیب‌های اسانس گیاه دارویی آویشن (*Thymus vulgaris* L.). پژوهشنامه اصلاح گیاهان زراعی ۱: ۷۸-۹۴.

حضرتی، س. (۱۳۹۴) ارزیابی شدت نور و تنش کم آبی با کاربرد زئولیت بر فرآیندهای فیزیولوژیک و فیتوشیمیایی گیاه دارویی صبر زرد (*Aloe vera* L.). رساله دکتری، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، ایران.

خاشعی‌سیوکی، ع. و احمدی، م. (۱۳۹۴) زئولیت‌ها (معرفی، خواص و کاربرد آن). انتشارات دانشگاه بیرجند. خوراشاهی، م. (۱۳۹۵) تأثیر زئولیت بر جذب پتاسیم و کارایی مصرف ازت و پتاسیم توسط گندم در یک خاک با محدودیت پتاسیم قابل استفاده. نشریه زراعت ۱۱۱: ۱۳-۶.

راهداری، پ. (۱۳۹۰) بررسی اثر کمبود عناصر معدنی (نیتروژن، فسفر، پتاسیم، منیزیم و کلسیم) بر میزان وزن خشک، وزن تر، طول ریشه و اندام هوایی، RWC (میزان آب نسبی برگ) در گیاه شنبلله (*Trigonella foenum-graecum*). فصلنامه علمی پژوهشی اکوسیستم‌های طبیعی ایران ۲: ۱۰-۱.

غلامحسینی، م.، آقاعلیخانی، م. و ملکوتی، م. ج. (۱۳۸۸) تأثیر زئولیت در کاهش آبشویی نیتروژن در یک خاک شنی تحت کشت کلزای علوفه‌ای. مجله پژوهش‌های خاک (علوم خاک و آب) ۲۳: ۶۰-۴۹.

قاسمی، ا.، توکلو، م. ر. و ذبیحی، ح. ر. (۱۳۹۱) تأثیر نیتروژن، پتاسیم و اسید هیومیک بر رشد رویشی، جذب عناصر نیتروژن و پتاسیم در مینی‌تیوبر سیب‌زمینی تحت شرایط گلخانه‌ای. مجله زراعت و اصلاح نباتات ۸: ۵۶-۳۹.

قلی‌زاده، آ.، اصفهانی، م. و عزیزی، م. (۱۳۸۵) مطالعه اثرات تنش آب به همراه کاربرد زئولیت طبیعی بر خصوصیات کمی و کیفی گیاه دارویی بادرشبی. مجله پژوهش‌های کاربردی زراعت-زراعت ۷۳: ۱۰۲-۹۶.

قلی‌زاده، آ. (۱۳۸۳) تأثیر تنش خشکی و مصرف زئولیت طبیعی بر خصوصیات فیزیومورفولوژیکی گیاه دارویی بادرشبی (*Dracocephalum moldavica*). رساله دکتری زراعت، دانشگاه گیلان، ایران.

محراب، ن.، چرم، م. و حجتی، س. (۱۳۹۳) اثر زئولیت غنی‌شده با آمونیوم بر خصوصیات رشدی گیاه گندم و کارایی مصرف آب در دو نوع بافت خاک. مهندسی زراعی (مجله علمی کشاورزی) ۳۷: ۱۱-۱.

مددی بناب، س.، زهتاب سلماسی، س. و قاسمی گلعدانی، ک. (۱۳۹۱) تأثیر آبیاری و کود نیتروژنی بر خصوصیات مورفولوژیک، درصد و عملکرد اسانس گیاه دارویی شوید (*Anethum graveolens* L.). نشریه دانش کشاورزی و تولید پایدار ۲۲: ۱۰۰-۹۱.

نجف‌زاده، س. (۱۳۹۳) بررسی اثر زئولیت و ورمی‌کمپوست بر روی خصوصیات مورفولوژیکی و میزان اسانس گیاه دارویی شوید (*Anethum graveolens* L.). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

صالحی، ا. (۱۳۸۹) بررسی تأثیر کودهای زیستی، ورمی‌کمپوست و زئولیت بر عملکرد کمی و کیفی گیاه دارویی بابونه آلمانی در راستای دستیابی به یک سیستم کشاورزی پایدار. رساله دکتری زراعت، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، ایران.

Ahmed, O. H., Sumalatha, G. and ik Muhamad, A. M. (2010) Use of zeolite in maize (*Zea mays*) cultivation on nitrogen, potassium and phosphorus uptake and use efficiency. International Journal of the Physical Sciences 5: 2393-2401.

Anthony Ippolito, J. D., Tarkalson, D. A. and Lehrsch, G. (2011) Zeolite soil application method affects inorganic nitrogen, moisture, and corn growth. Soil Science 176: 136-142.

Asibi, A. E., Chai, Q. and A Coulter, J. (2019) Mechanisms of nitrogen use in Maize. Agronomy 9: 775.

Badr, M. A., El-Tohamy, W. A. and Zaghloul, A. M. (2012) Yield and water use efficiency of potato grown under different irrigation and nitrogen levels in an arid region. Agricultural Water Management 110: 9-15.

- Barra, A. (2009) Factors affecting chemical variability of essential oils: A review of recent developments. *Natural Product Communications* 4.
- Bernardi, A. D. C., Polidoro, J. C., Monte, M. D. M., Pereira, E. I., de Oliveira, C. R. and Ramesh, K. (2016) Enhancing nutrient use efficiency using zeolites minerals: A review. *Embrapa Pecuaria Sudeste-Artigo em periódico indexado (ALICE)* 6.
- Chen, W., Hou, Z., Wu, L., Liang, Y. and Wei, C. (2010) Effects of salinity and nitrogen on cotton growth in arid environment. *Plant and Soil* 326: 61-67.
- Gholamhoseini, M., AghaAlikhani, M., Dolatabadian, A., Khodaei-Joghan, A. and Zakikhani, H. (2012) Decreasing nitrogen leaching and increasing canola forage yield in a sandy soil by application of natural zeolite. *Agronomy Journal* 104: 1467-1475.
- Chrysargyris, A., Laoutari, S., Litskas, V. D., Stavrinides, M. C. and Tzortzakis, N. (2017) Vegetative, physiological, nutritional and antioxidant behavior of spearmint (*Mentha spicata* L.) in response to different nitrogen supply in hydroponics. *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants* 6: 52-61.
- Good, A. G. and Beatty, P. H. (2011) Fertilizing nature: A tragedy of excess in the commons. *PloS Biology* 9: e1001124.
- Jakkula, V. S. and Wani, S. P. (2018) Zeolites: Potential soil amendments for improving nutrient and water use efficiency and agriculture productivity. *Scientific Reviews and Chemical Communications* 8: 1-15.
- Jakovljevic, M., Jokic, S., Molnar, M., Jasic, M., Babic, J., Jukic, H. and Banjari, I. (2019) Bioactive profile of various *Salvia officinalis* L. preparations. *Plants* 8: 55: 1-30.
- Kavoosi, M. (2007) Effects of zeolite application on rice yield, nitrogen recovery, and nitrogen use efficiency. *Communications in Soil Science and Plant Analysis* 38: 69-76.
- Karami, S., Hadi, H., Tajbaksh, M. and Modarres-Sanavy, S. A. M. (2020) Effect of zeolite on nitrogen use efficiency and physiological and biomass traits of amaranth (*Amaranthus hypochondriacus*) under water-deficit stress conditions. *Journal of Soil Science and Plant Nutrition* 20: 1427-1441.
- Keshavarz, H. and Modarres sanavy, S. A. M. (2018) Yield and oil content of mint under different nitrogen fertilizer treatments. *Notulae Scientia Biologicae* 10: 92-96.
- Kennedy, D. (2020) Cation Exchange Modification of Clinoptilolite Zeolite for Applications in Nitrogen Rejection PhD Thesis, University of Ottawa.
- Mahajan, G., Chauhan, B. S., Timsina, J., Singh, P. P. and Singh, K. (2012) Crop performance and water-and nitrogen-use efficiencies in dry-seeded rice in response to irrigation and fertilizer amounts in northwest India. *Field Crops Research* 134: 59-70.
- Malekian, R., Abedi-Koupai, J. and Eslamian, S. S. (2011) Influences of clinoptilolite and surfactant-modified clinoptilolite zeolite on nitrate leaching and plant growth. *Journal of Hazardous Materials* 185: 970-976.
- Margeta, K., Logar, N. Z., Siljeg, M. and Farkas, A. (2013) Natural zeolites in water treatment—how effective is their use. *Water Treatment* 5: 81-112.
- Marotti, M., Piccaglia, R., Crout, W., Craufutd, K. and Deans, S. (2004) Effect of planting time and mineral fertilization on peppermint (*Mentha piperita* L.) essential oil composition and its biological activity. *Flavour and Fragrance Journal* 9: 125-129.
- Melero, M., Vanderlinden, K., Ruiz, J. C. and Madejon, E. (2008) Long-term effect on soil biochemical status of a vertisol under conservation tillage system in semi-arid Mediterranean conditions. *European Journal of Soil Biology* 44: 437-442.
- Mokhtassi, A., AghaAlikhani, M., Nassiri-Mahallati, M., Zand, E., Gonzalez-Andujar, J. L. and Azari, A. (2013) Agronomic performance, seed quality and nitrogen uptake of *Descurania Sophia* in response to different nitrogen rates and water regimes. *Industrial Crops and Products* 44: 583-292.
- Moll, R. H., Kamprath, E. J. and Jackson, W. A. (1982) Analysis and interpretation of factors which contribute to efficiency of nitrogen utilization. *Agronomy Journal* 74: 562-564.
- Nakhli, S. A. A., Delkash, M., Ebrazi Bakhshayesh, B. and Kazemian, H. (2017) Application of zeolites for sustainable agriculture: A review on water and nutrient retention. *Water, Air, and Soil Pollution* 228: 464.
- Novozamsky, I., Eck, R. V., Schouwenburg, J. C. and Walinga, I. (1974) Total nitrogen determination in plant material by means of the indophenol blue method. *Netherlands Journal of Agricultural Science* 22: 3-5.
- Nur Aainaa, H., Haruna Ahmed, O. and Ab Majid, N. M. (2018) Effects of clinoptilolite zeolite on phosphorus dynamics and yield of *Zea mays* L. cultivated on an acid soil. *Plos One* 13: e0204401.
- Ravali, C. H., Rao, K. J., Srilatha, M. and Suresh, K. (2019) Effect of different levels of zeolite and nitrogen on grain yield and nutrient uptake of maize grown in red soil. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences* 8: 248-258.
- Rakshit, A., Bahadur Singh, H. and Sen, A. (2015) Nutrient and water use efficiency in soil: The influence of geological mineral amendments. In: *Nutrient use efficiency: from Basics to Advances* (eds. Sarkar, B. and Naidu, R.) Pp. 29-44. Springer, New Delhi.

- Sepaskhah, A. R. and Barzegar, M. (2010) Yield, water and nitrogen-use response of rice to zeolite and nitrogen fertilization in a semi-arid environment. *Agricultural Water Management* 98: 38-44.
- Singh, V. P., Chatterjee, B. N. and Singh, D. V. (1989) Response of mint species to nitrogen fertilization. *Journal of Agriculture Science* 113: 267-271.
- Wu, Q., Chen, T., Chi, D., Xia, G., Sun, Y. and Song, Y. (2019a) Increasing nitrogen use efficiency with lower nitrogen application frequencies using zeolite in rice paddy fields. *International Agrophysics* 33: 263-269.
- Wu, Q., Chi, D., Xia, G., Chen, T., Sun, Y. and Song, Y. (2019b) Effects of zeolite on drought resistance and water-nitrogen use efficiency in paddy Rice. *Journal of Irrigation and Drainage Engineering* 145: 04019024.
- Wulandari, R., Hanum, H. and Hasanah, Y. (2019) The effect of nitrogen fertilizer, zeolite and fresh straw to increase total-N, cation exchange capacity (CEC) of rice crop. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 260: 012157
- Zheng, J., Chen, T., Chi, D., Xia, G., Wu, Q., Liu, G. and Siddique, K. H. (2019) Influence of zeolite and phosphorus applications on water use, P uptake and yield in rice under different irrigation managements. *Agronomy* 9: 537.
- Zheng, J., Chen, T., Xia, G., Chen, W., Liu, G. and Chi, D. (2018) Effects of zeolite application on grain yield, water use and nitrogen uptake of rice under alternate wetting and drying irrigation. *International Journal of Agricultural and Biological Engineering* 11: 157-164.

Growth improvement, yield and nitrogen use efficiency under different nitrogen regimes in sage with zeolite application

Saeid Hazrati^{1*} Sara Khoorizadeh¹ and Amir Reza Sadeghi Bakhtouri¹

¹ Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz

(Received: 09/05/2020, Accepted: 02/11/2020)

Abstract

Abstract

Losses of nitrogen (N) through leaching which causes the environmental pollution, also reduces the efficiency of this nutrient. In this regard, it is necessary to use a suitable managing practices for N fertilizer application to minimize N losses through leaching. Sage is one of the most important and economical medicinal plants in the world. In order to investigate the application of zeolite to improve growth, yield and N use efficiency in Sage, an experiment was laid out as a factorial, randomized complete-block design with three replicates in 2018. Experimental treatments included N fertilizer (from urea source) at three levels (zero, 75 and 150 kg N ha⁻¹) and zeolite at two levels (without zeolite and 10 t ha⁻¹). The highest plant height 19.90 cm, the number of lateral branches 19.87 per plant and the leaf area 1.38 cm were observed with the application of 150 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ of zeolite. The results showed that the zeolite application was able to increase the yield of sage by N so the highest fresh and dry yield were observed of 150 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ of zeolite, 11144 and 2951 kg/ha, respectively. The highest soil and plant N concentration were 0.14 and 2.82 % in the treatment of 150 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ of zeolite. The highest N uptake was 86.30 kg/ha in application of 150 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ zeolite, and the highest N use efficiency was 11.53 kg/kg in the application of 75 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ zeolite. The highest essential oil content and yield were 0.84% and 21.02 kg/ha, in the application of 150 kg N ha⁻¹ and 10 t ha⁻¹ zeolite. Based on the results, it can be concluded that the application of zeolite was able to prevent the growth, yield of soil N and efficiency of N consumption in the *Salvia officinalis* by preventing the leaching because of its absorption and preventing the contamination of groundwater, and also reduction of energy consumption.

Keywords: Essential oil, Nitrogen, Sage, Zeolite

Corresponding author: saeid.hazrati@azaruniv.ac.ir